

УДК 821.161.2

МОТИВІКА СМЕРТІ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Л. Б. Наконечна¹, Л. Б. Наконечна-Роганіна²

¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра педагогіки початкової освіти;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Бандери, 1

²Національний університет “Києво-Могилянська академія”;
04700, м. Київ, вул. Гр. Сковороди, 2

Стаття присвячена темі смерті у новелістиці Василя Стефаника. Проаналізовано мотивіку смерті, її міфопоетичну природу, виявлено інваріант мотиву смерті у художньому світі Василя Стефаника, а також простежено трансформацію мотиву смерті і його кореляцію з іншими мотивами.

Ключові слова: Василь Стефаник, новела, мотив смерті.

*...я не пишу для публіки, я пишу на те,
щоб прийти ближче до смерті
Василь Стефаник*

Життю і творчості Василя Стефаника присвячено доволі багато наукових розвідок. Бібліографічні покажчики налічують сотні позицій досліджень про специфіку стефаниківського письма. Проте цей багатющий доробок висвітлює особливості новелістики В. Стефаника, здебільшого підтримуючи стереотип “співця знедоленого селянства”, борця проти соціального пригноблення галичан та запеклого поборника за народне визволення.

Щодо проблематики мотиву смерті у творчості Василя Стефаника, то критики радянського періоду пов'язували її переважно із загальною “похмурою настроєністю” В. Стефаника як письменника, із його “скептицизмом” у ставленні до життя та “недовірою до дійсності”, декадентськими “абстрактно-символістськими” та модерністськими впливами на молодого новеліста за посередництва польської літератури (Ф. Погребенник, М. Грицюта, В. Лесин).

Серед сучасних українських досліджень, які зосереджуються на мотиві смерті у творчості новеліста чи певною мірою торкаються її, хочемо відзначити фундаментальне дослідження концепту смерті у творах В. Стефаника М. Зубрицької, обширну працю О. Черненко «Експресіонізм у творчості Василя Стефаника» (темі смерті присвячено окремий розділ «Життя, смерть і страждання»), праці Р. Піхманця, присвячені особливостям міфологічного мислення та специфіці рецепції творів письменника, дослідження І. Дробот [4; 10; 6; 7; 2].

Однак недостатність дослідження творчості Василя Стефаника в аспекті мотивіки та міфологеміки смерті спонукала нас до аналізу мотивного комплексу теми смерті у новелістиці письменника та виявлення його міфопоетичної природи. У цій статті маємо на меті виявити інваріант мотиву смерті у художньому світі Василя Стефаника, простежити втілення цього мотиву у ряді трансформацій і з'ясувати його кореляцію з іншими мотивами.

Автобіографія письменника, написана 1926 року (55-літнім новелістом!), епістолярна спадщина – все вказує на те, що у контексті життєвого досвіду Василя Стефаника тема смерті, вірогідно, відіграє одну з визначальних ролей у становленні світоглядної парадигми автора.

“Для Стефаника життя, страждання і смерть на землі не є абсурдом, - зазначає Олександра Черненко. - На відміну від екзистенціалістів, вони для нього є позитивним явищем, потрібним для перетворення та духовного росту людини. А по суті, для Стефаника смерть взагалі не існує ... Василь Стефаник своєю творчістю заспівав нам великий пеан життю” [10, с. 174] Основною характеристикою мотиву смерті у творах В. Стефаника, на думку О. Черненко, є “віталізація смерті”, тобто зображення смерті як такої, що постійно переходить до нового життя.

Не поділяючи такого оптимістичного висновку, цілком погоджуємося з авторкою у тому, що мотив смерті концептуалізується Стефаником і належить до виразних маркерів його художнього світу.

На думку М. Зубрицької, основною характеристикою мотиву смерті у В. Стефаника є її онтологізація за зразком гайдегерівського розуміння “буття-до-смерті”, тобто це “абсолютна людська можливість: кожен помирає для себе, без можливості бути заступленим, і, водночас, це тривога, в якій відновлюється близькість небуття” [4, с. 21]. “Життя і творчість Стефаника нагадують “meditatio mortis”, і ніби підтверджують, що основне призначення людини – померти. Звідси це передчуття смерті, сама смерть та її іпостасі, з якими стикаємося майже у кожному його тексті” [4, с. 22].

Дослідниця особливо наголошує на вирішальній ролі закоріненості танатології художнього світу В. Стефаника у фольклорну традицію, у якій “...смерть ототожнювалася з новим народженням, з видозміною форми життя як природи, так і усього суспільства та індивіда” [4, с. 22].

Справді, народному світосприйняттю не властиве відчуття катастрофізму у зв'язку зі здатністю його до постійної регенерації. Тільки індивідуальній свідомості притаманне відчуття власної конечності. І тут ми цілком солідарні з думкою дослідниці.

Проте вважаємо за необхідне привернути увагу і до відчутної у В. Стефаника психологічної індивідуалізації сприйняття явища смерті. Кожен з героїв новеліста, віч-на-віч стикаючись зі смертю, здатен відчувати трагізм існування в усій його повноті. Адже колективна свідомість, очевидно, не дорівнює сумі свідомостей індивідуальних.

Тому й справді герої В. Стефаника не відчувають страху перед приходом смерті. Проте кожному з них властиве своє, зумовлене конкретикою життєвих обставин, відчуття глибинного трагізму, хоча й не від усвідомлення власної конечності, а швидше, від відчуття безпросвітності, яка часто тріумфує у творах Стефаника.

Серед новел Василя Стефаника є твори, в яких мотив смерті відіграє роль домінанти – тобто “фокусуємого компонента твору мистецтва”, за Р. Якобсоном. Такими вважаємо новели «Під горою коло ліса», «Стратився», «Сама-саміська», «Шкода», «Катруся», «Ангел», «Про хлопчика, що його весна вбила», «Новина», «Лан», «Скін», «Кленові листки», «Похорон», «Басараби», «Дитяча пригода», «Пістунка», «Межа», «Мати», «Гріх».

Поняття мотиву, вслід за О. К. Жолковським та Ю. К. Щегловим [3], тлумачимо як мікроструктуру тексту, його концептуальну основу, мікросюжетну одиницю, що, своєю чергою, є визначальною для поняття “художнього світу” автора.

Щоб дослідити структуру мотиву смерті у художньому світі Василя Стефаника, простежимо множинність його трансформацій і кореляцію з іншими мотивами.

Мотив смерті як плоду життя

Прийняття смерті як невідворотності, закономірності, відсутність бунту проти волі Всевишнього є постійною характерною рисою практично усіх героїв Василя Стефаника. Хоча, залежно від ситуації та ступеня самоусвідомлення героїв, можливі ситуації картання, нарікання на долю, природні прагнення уникнути смерті, але в усьому художньому доробку новеліста немає жодного випадку, де герої переживали б відчуття страху саме перед смертю як такою.

Відсутність страху смерті Ф. Арьєс називає “нормальними” стосунками людини зі світом за моделлю середньовічного типу світосприйняття [1, с. 12]. Сам В. Стефаник не раз наголошував на винятковості відсутності страху смерті у народній культурі, наприклад: “Я люблю мужиків ... за культуру, що витворила з них людей, що смерті не бояться” [8, Т. 3, с. 153].

Таким чином, усвідомлення смерті як логічного переходу від стану життя і навіть явища, спричиненого і породженого життям, можемо назвати мотивом смерті як плоду життя у творчості В. Стефаника.

Метафорично цей мотив можемо означити образом обтрушеної вишні у новелі «Басараби»: *“Я пам’етаю, як повісивси Николай Басараб, потім за ним стративси Иван Басараб, а ще не минуло було рік, а вже одного досвітка на маленькій вишенці зачепивси Василь. Обтрес із неї увес цвіт, мав повне волосє того білого цвіту...”*

Маленька вишенька, яка так уже й не зможе дати плодів із опалого цвіту, “посивила” голову молодого чоловіка. Смерть цвіту вишні наче

прагне виправити людську помилку і продовжує страчене життя. Тому саме смерть і стає плодом життя.

Мотив спалення, згорання

Відчуття горіння є постійною супровідною ознакою агонії у творах В. Стефаника. Згорання вважаємо одним із архетипних засновків мотиву смерті в художньому світі письменника. Справді, спалення померлого – дуже давній поховальний обряд у слов'ян, який є давнішим за поховання в землю.

Згорання є символом високої, значущої смерті. Проте у творах В. Стефаника воно набирає рис виключно негативних – це переживання страшних пекельних мук. Наприклад, у новелі «Скін»: *“Поле рівне, далеко, під сонцем спечене ... Він оре на ниві і руками чепіг не може вдержати, бо палить спрагнота у горлі... Руки від чепіг відпадають, а він падає на ниву, а вона його на вугіль спалює ... Остина лізе в рот, у горло, палить червоними іглами і вся коло серця сходиться і пече пекельним вогнем і різже в саміське серце”*. На схожу сцену натрапляємо і в новелі «Похорон»: *“Потім посинів геть, а пішло від нього вогнем! Якби хто під ним вогонь розіклав, а його кісточки, як поліниця, накидав, аби горіли”*.

Тож, увесь жах уявлень про пекельні покарання у потойбічному світі герої новел В. Стефаника переживають уже у стражданнях земних, у передсмертних муках, мареннях, самокартанні, у розчаруванні при перегляді пройденого життєвого шляху. Субстанція життя всотує в себе певні риси уявлень про смерть. Смерть тут знаходить реалізацію у проявах самого життя.

Вважаємо, що ці два мотиви: смерті як плоду життя і мотив згорання – тісно пов'язані із сюжетом про Фенікса, що у християнському розумінні набуває смислу життя як плоду смерті (коли із черв'ячка в попелі відновлюється птаха).

Мотив самотності як результат відсутності віри в Бога

Тема смерті у творах В. Стефаника – це, по-суті, тема очікування смерті. Тому стає зрозуміло, чому таку велику кількість новел письменник присвячує безпосередньо передсмертному часові героїв, тобто їхній агонії. Це, наприклад, такі новели, як «Сама-саміська», «Шкода», «Межа», «Скін», «Гріх».

Характерною рисою передсмертних конань у цих творах є те, що герої опиняються перед судом, точніше, перед судом самих себе та власного життя. У цей час герої віч-на-віч стикаються з життям і смертю водночас.

Народна мораль вимагає забезпечення людині у передсмертний час відчуття родинної підтримки, з цим, очевидно, споріднена традиція постійної присутності рідних біля ложа вмираючого. У творах В. Стефаника часто ставиться особливий наголос на цьому, наприклад: *“Лиш не дайте бабі без свічки умерти”* («Ангел»). Але, незважаючи на це,

герої часто залишаються самотніми, і то не тільки у прямому значенні цього слова, як у новелі «Сама-саміська», але й за присутності біля них рідних («Скін», «Межа»). До того ж прикметно, що переживання передсмертних мук, докори сумління, самокартання у новелах В. Стефаніка постійно супроводжуються переживанням самотності.

Авторське наголошення на стані самотності протиставляється християнській концепції всюдисущності Бога. Адже Господь присутній завжди і всюди. Людина у християнському світі апіорі не може бути самотньою. Тому очевидно, що підкреслення стану самотності у творах письменника є ознакою наголошеності на втраті Бога у серцях героїв.

“Самотність” (як неприсутність Бога поруч з людиною), таким чином, спричиняється до абсолютної беззахисності героїв перед світом, невпевненості, відчуття смертельної приреченості, а відтак – до граничної тривожності (як у новелі «Скін»); агресивності, навіть зливі звинувачень на адресу Бога («Межа»); жаху смерті та торжества нечистої сили («Сама-саміська»).

У творчості В. Стефаніка тільки “самотній” відхід з цього світу може бути безнадійним. Позаяк смерть є породженням життя, його “плодом”, то й “самотність” життя спричиняється до безсенсовості, а отже – абсурдності смерті.

Тож мотив самотності у творчості В. Стефаніка споріднений із **мотивом абсурдної смерті**, і надає їй (смерті) рис абсурдності через абсурдність безсенсовості “порожнього-в-Бозі” життя.

Мотив звільнення, очищення у смерті

У творчості В. Стефаніка виділяємо і мотив смерті як всепоглинаючого начала, з поверненням до якого нейтралізується все зло та марнотність світу земного. Можливо, саме тому смерть у героїв новел часто викликає асоціації з чистотою, легкістю, ясністю, яскраво-білим кольором. Наприклад: *“До хати всотується біла плахта, всотується без кінця і міри. Ясно від неї, як від сонця... Йому легонько, легонько”* («Скін»).

Тільки в смерті, за В. Стефаніком, можливе достеменно виправлення помилок та недоліків земного світу. Життя з самого початку є осередком зла й гріха, і лише у смерті людина може звільнитися від них, залишивши все погане тут, на землі. І тому більшість героїв новел перед смертю прагнуть розкаятись, позбутись гріхів, розповівши про них, і повернутись, таким чином, до безгріховного першопочатку.

За християнською догматикою передсмертна сповідь і причастя є чи не найважливішими серед семи церковних таїнств, обов’язковим ритуалом. Проте у творах В. Стефаніка передсмертна оповідь про гріхи набирає особливого відтінку очищення “від життя”.

Передсмертна сповідь є чи не найбільш болючим моментом у проходженні шляху життя-смерть: *“А хоть би-сте про мене і зараз всіма дорогами по селу порозбігалися, то я вже не боюси, а хоть дзвоніт на гвалт у дзвони, то я також не боюси, хоть ні тегніт всіма дорогами по*

груді та закопайте розтресені кісточки по нечистих місцях селом, то вже я лежув муку буду мати, як тепер” («Гріх»).

Із проходженням передсмертної сповіді тісно пов'язані два наскрізні у творчості В. Стефаника і споріднені між собою **мотиви – гріха і кари** за нього.

Поняття гріха тісно пов'язане із саморецепцією героїв та їхнім усвідомленням ступеня тяжкості власних вчинків. Тому гріх у В. Стефаника, практично, тотожний із поняттям сумління: *“Сумління точит, а то кара над усіма карами”* («Басараби»).

Гріх у творах В. Стефаника часто асоціюється з образом каменя, який душить, давить на людину: *“Чогось йому так стало, як коли би йому хто тяжкий камінь поклав на груди”* («Новина»). Слід зазначити, що, крім традиційного символу тяжкості, міфологема каменя тісно пов'язана зі смертю та потойбічним світом.

Гріх у Стефаника – це усвідомлення власної фатальної провини, яку герої зобов'язані спокутувати у житті земному. Помираючи, людина або очищається від земних гріхів (*“Вже-м відай спокутувала усі гріхи, що-м нагрішила...”*) («Осінь»), або, *“конаючи у грісі”*, залишає його на землі для спокутування іншими. Ця ідея знаходить яскраве втілення у новелі «Басараби»: *“Гріх, люде, гріх, він не минає, він має бути відкуплений! Він перейде на дитину, він зійде на худобу, він підпалит оборози, градом спаде на зелену ниву...”*, адже *“гріх трасує, доки не відкуплений”*. І ця невідкуплена кара може переслідувати нащадків аж до сьомого коліна: *“То кара, люде, сему кістку аж карати! Бог не має гіршої кари на землі”* («Басараби»).

Ідея розплати нащадків до сьомого коліна присутня у християнській традиції. Проте у творах В. Стефаника спокута набирає відтінку особливо фатальної приреченості, невідворотності, яка, проте, може спричинитися до блаженного спасіння: *“Такий чоловік аж має бути спасений”* («Басараби»).

Фатальність спокути не своїх гріхів у творах В. Стефаника відзначає Н. Марфин, яка пише про світ героїв письменника як *“світ вигнанців із раю, приречених нести тавро первородного гріха”* [5, с. 297].

Тож, бачимо, що смерть як така у В. Стефаника є *“безгрішною”*, адже все зло або спокутується перед смертю, або залишається на *“грішній”* землі для подальшої відплати. Тоді смерть, врешті-решт, є звільненням від земного гріха.

Отже, на нашу думку, у творчості В. Стефаника тема смерті, що реалізується у сукупності інваріантних мотивів, полягає в ідеї взаємного доповнення понять життя і смерті.

З одного боку, життя і смерть ніколи не перетинаються (відсутнє зображення переходу – моменту смерті). Та з другого – ідея смерті повністю знаходить своє втілення в ідеї життя.

Людина – спостерігач і виконавець волі Божої, і тому будь-яке відступництво від цього принципу, втрата Бога у серці тягне за собою втрату спокою, а звідси – і “страшну” смерть; саме бунт проти долі є у творах Стефаніка трагедією («Стратився»). Смерть “не по-людськи” спричиняється втратою віри. Тільки така смерть є безсенсовою і абсурдною. А безсенсовість смерті є ознакою безплідності пройденого життя.

Життя, повне зла та страждання, є випробуванням для людини, а смерть, натомість, – нагородою. Життя людини, за В. Стефаніком, оцінюється у її смерті.

Отже, інваріантне значення мотиву смерті – “плід життя”. Така основа, як ми пересвідчилися, присутня у всіх трансформаціях інваріанту. Зважаючи на те, що у християнській традиції “плодом” життя мусить бути покаєння, тобто постійна зміна свідомості, зростання людини у Бозі, – існує взаємна кореляція мотивів “плоду життя” і “плоду смерті”. Смерть у світогляді письменника мислиться як орієнтовна точка відліку, етап завершення, як ключова фаза буття, як узагальнення всього життєвого досвіду.

Література

1. Аръес Ф. Человек перед лицом смерти: Пер. с фр. / Филипп Аръес; Общ. ред. Оболенской С. В. – М.: Прогресс-Академия, 1992. – 528с.
2. Дробот І. В. Новелістика Василя Стефаніка: проблема модернізації наративу / І. В. Дробот // Магістеріум. Літературознавчі студії. – К.: Національний університет “Кієво-Могилянська академія”, 2002. – Вип. 8. – С. 10-16.
3. Желковский А. К. Роботы по поэтике выразительности: Инварианты – Тема – Приемы – Текст / А. К. Желковский, Ю. К. Щеглов. – М.: АО Издательская группа “Прогресс”, 1996. – 344с.
4. Зубрицька М. Онтологізація смерті у творчості Василя Стефаніка / М. Зубрицька // Студії з інтегральної культурології. Спеціальний випуск “НЗ” №1. Thanatos. – Львів, 1995. – С. 21-24.
5. Мафтин Н. Специфіка новелістичного мислення Василя Стефаніка / Наталія Мафтин // Шевченко. Франко. Стефанік: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 297-306.
6. Піхманець Р. Міфологічні основи художнього мислення В. Стефаніка / Роман Піхманець; Pod redakcją Włodzimierza Mokrego // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Kraków: Sz wajpolt Fiol. – 1998. – Т. VII-VIII. – С. 125-140.
7. Піхманець Р. Художньо-психологічні механізми виникнення естетичної реакції в творах Василя Стефаніка (на матеріалі «Новини») / Роман Піхманець // Шевченко. Франко. Стефанік: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 432-448.
8. Стефанік В. Повне зібрання творів. У трьох томах / Василь Стефанік. – К.: Видавництво академії наук УРСР, 1954.

9. Стефаник В. Твори / За редакцією Гаморака Ю. – Вид. друге / Василь Стефаник. – Регенсбург: Видавнича спілка “Українське слово”, 1948. – 347 с.
10. Черненко О. Експресіонізм у творчості Василя Стефаника / Олександра Черненко. – Едмонтон: Сучасність, 1989. – 280с.
*Стаття надійшла до редакційної колегії 19.05.2016 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Котик Т.М.*

MOTIVATION OF DEATH IN VASYL STEFANYK'S CREATIVITY

L. B. Nakonechna¹, L. B. Nakonechna-Rohanina²

¹*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Department of Pedagogy of Elementary Education; 76018, Ivano-Frankivsk, Bandery Str., 1*

²*National University of “Kyiv-Mohyla Academy”;
04700, Kyiv, H. Skovoroda Str., 2*

The article deals with the theme of death in novellas by Vasyl Stefanyk. The motivation of death its mythopoetic nature is analyzed. The invariant of a death motif in Vasyl Stefanyk's art world is revealed. The authors also focus on a number of transformations of the death motif and its correlation with other motives.

Key words: *Vasyl Stefanyk, novella, death motif.*